

De gezamenlijke constructie van natuurlijke en sociale identiteiten tijdens archeologisch veldwerk

David Van Reybrouck
Dirk Jacobs

Abstract

Archeologische opgravingen zijn niet alleen plekken waar toevallige observaties tot harde feiten worden gevormd, maar ook waar individuen tot archeologen worden omgeturnd. Etnografen van de archeologie hebben tot nog toe veel meer aandacht geschonken aan de sociale constructie van feiten dan aan de 'feitelijke constructie' van sociale actoren. Dat is wellicht omdat zij doorgaans gevestigde archeologen zijn die hun etnografische blik inwaarts hebben gekeerd. Om dit methodologische probleem te overkomen, hebben wij etnografisch veldwerk verricht op een prehistorische site in Nederland vanuit een insider/outsider perspectief. Participerende observatie door zowel een leek als een geschoolde archeoloog liet een veel betere documentatie toe van de manier waarop onderzoekers feiten maken en feiten onderzoekers maken. Geïnspireerd door de Latouriaanse actor-netwerk theorie, stelt dit artikel dat de socialisatie van individuen tot onderzoekers niet los gezien kan worden van de objectivering van observaties tot data.

Huis 10 redden

Het volstaat om naar de website van het Maaskant project te surfen.¹ Je klikt op 'sites', dan op 'Almstein 1995', daarna kies je 'Late Iron Age, phase A'. Een kaart wordt gedownload (zie figuur 1) en daar is huis 10. Het gaat om het kader aan de rechterkant. 250 jaar voor Christus, zo staat erbij.

Wij waren erbij. We hebben aan dat huis gewerkt. Het gebeurde tien jaar geleden, in het zuidelijk deel van Nederland. Almstein was de naam van een vastgoedproject nabij de stad Oss. Het was ook de naam die noodopgraving van 1995 meekreeg. Die maakte deel uit van de jarenlange opgravingsactiviteiten rond Oss, die op hun beurt een onderdeel vormden van het Maaskant project – een langlopend regionaal onderzoeksproject in de Nederlandse archeologie (Fokkens, 1996; Jansen and Fokkens, 1999). De campagne leverde een mooie reeks archeologische resten op, vnl. restanten van gebouwde structuren daterend van de vroege IJzertijd tot de Romeinse periode. De meeste constructies waren naar schatting gebouwd tussen 250 en 100 voor Christus. "In totaal werden 8 huizen blootgelegd", zo stelt de website in

het Engels, "ze behoren tot een nederzetting die wellicht twee gelijktijdig aanwezige huizen bevatten die zowat om de 25 jaar heropgebouwd werden op ongeveer dezelfde locatie".

Dat dit waardevol prehistorisch bewijs het heden zou halen, was allesbehalve een beklonken zaak. Nog los van de nakende bouwplannen, was de plek jarenlang gebruikt als een afvalstort. Op de website lezen we nog, vrij vertaald uit het Engels: "Omdat dit een recente praktijk was, waren de opgravingen een nogal stinkende onderneming, en een vieze op de koop toe. Om de beschrijving van de *couleur locale* volledig te maken: beeldt u temperaturen van 30 graden Celcius en meer in, en je begrijpt het plaatje".

Maar nu is het huis er, op de website, klaar om bezichtigd te worden door de wereldwijde internet gemeenschap. Het is gered.

Voorbij de reddingsmetafoor

Een van de vele metaforen die archeologisch veldwerk ondersteunen is de idee van 'reddingswerkzaamheden'. Dit is zeker toepasselijk voor noodopgravingen in het bijzonder maar het geldt eigenlijk voor archeologisch veldwerk in het algemeen. Volgens deze vrij courante metafoor worden opgravingen gezien als reddingsoperaties voor bedreigde fragmenten uit het verleden. Hedendaagse onderzoekers worden, een beetje zoals de bemanning van een reddingssloep, voorgesteld als lieden die gegevens trachten te redden uit een zee van vergetelheid. Ze proberen het verleden op te diepen vooraleer het finaal verdrinkt.

Het gaat wellicht om een metafoor die het merendeel van de archeologen zouden willen aanwenden om te beschrijven wat ze doen. Maar er is meer in het geding. De reddingsmetafoor gaat ervan uit dat het prehistorische gegevens ergens op de golven drijven, wachtend tot het opgevist wordt. De afgelopen jaren hebben wetenschapssociologen in het algemeen en etnografen van de archeologie in het bijzonder op overtuigende wijze aangetoond hoe 'feiten' niet simpelweg *gegevens* zijn maar eigenlijk actief *geconstrueerd* worden doorheen de wetenschappelijke praktijk. Feiten zijn, in het Frans zelfs letterlijk, 'dingen die gemaakt worden': *des faits*. In een baanbrekend stuk toonde de Duitse archeoloog Cornelius Holtorf (2002) op overtuigende wijze aan hoe een specifieke 'vondst' op een opgraving in West-Sicilië gradueel getransformeerd werd in een 'oude potscherf'. Opgravingen zijn dan plots niet langer een reddingsproces maar een proces waarin zaken 'hard gemaakt' moeten worden. In het geval van Almstein vonden we overigens niet echt een 'vroeg Late IJzertijd huis'; we vonden louter verkleuringen in het zand, donkerbruine plekken in een gele zandbodem, en werden later 'huis 10'. Archeologische feiten drijven niet lukraak op het tij der tijd maar worden pas 'echt' eens ze opgepikt worden. Als het verleden dus een zee is, is het eerder een zee van gesmolten was, waaruit bepaalde zaken gestold kunnen worden eens ze eruit getrokken worden.

We moeten zelfs nog verder gaan want opgravingen zijn niet alleen plekken waar observaties tot feiten omgetoverd worden maar ook waar individuen tot archeologen omgeturnd worden. 'Archeologie', zo stelde de

bekende theoreticus van de archeologie Michael Shanks (1992: 130) terecht, 'is onmiddellijk biografie'. Dat is zeker het geval voor het gros van de opgravingen waar het verleden bovenhalen hand in hand gaat met het trainen van studenten. In Almstein werd bijvoorbeeld zowel de prehistorie 'gecreëerd' als dat er een nieuwe generatie van prehistorici gevormd werd. Dat duale proces vindt ook plaats op puur 'professionele' opgravingen, omdat de professionele identiteit van academici nooit volledig af is. Professionele identiteiten (daarmee bedoelen we iemands status als een competente specialist) kunnen in vraag gesteld worden en kunnen in de loop van een opgravingseizoen soms zelfs veranderen. Als feiten veel vluchtiger zijn dan we gemeenzaam aannemen, dan is dat ook het geval voor de sociale actoren die we gewoonlijk als 'archeologen' aanduiden. Het gevestigde idee van stabiele, onwrikbare sociale actoren wordt snel tegengesproken door dramatische gevallen van volledige academische carrières die berusten op een unieke vondst (en daardoor ook fragiel kunnen blijken te zijn). In november 2005 verwierf een Belgische archeoloog wereldfaam met een potscherfje van een paar centimeters groot, waarin een landkaartje van Zuid-Italië stond gegrift: het zou om de oudste kaart van West-Europa gaan. Academici maken niet alleen feiten, de feiten maken ook de academici.

Dus neen, een archeologische opgraving is niet noodzakelijk een urgente reddingsoperatie die uitgevoerd wordt door een noodteam. 'Feiten' en 'archeologen' lijken allemaal te drijven in een oceaan van tijdelijk gesitueerde praktijken. Prehistorische huizen kunnen enkel waarnemingen van verkleuringen zijn en archeologen kunnen louter flexibele sociale actoren zijn. In deze zee van waarnemingen en actoren worden sommige bondgenootschappen opgezet. Bepaalde observaties worden omgetoverd tot 'een prehistorisch huis' en sommige individuen schoppen het tot 'competente academici'. Anderen verdwijnen uit het zicht. Naast de sociale constructie van feiten is er ook de feitelijke constructie van de samenleving. Het zou een vergissing te zijn om sociale actoren te privilegiëren boven feitelijke constructies: beiden zijn immers het resultaat van gesitueerde praktijken (Van Reybrouck, 2002).

Voorbij het sociaal constructivisme

Laat ons terugkeren naar het IJzertijd-huis in Almstein. We kunnen met relatief gemak het proces onderzoeken aangaande de constructie van het huis – niet in de prehistorie, maar in de huidige tijd. We zouden dan, zoals Latour (1987; Latour and Woolgar, 1979) in zijn vroegere werk voorstelde, 'stroomopwaarts' gaan van het mooi gepresenteerde en ongecontesteerde feit naar de meer rommelige context van haar ontdekking. We zouden de ontstaansgeschiedenis traceren die ligt tussen de zeer geformaliseerde digitale kaart die we in november 2005 op het net raadpleegden aan de ene kant en vage verkleuringen die tussen 5 en 9 juni 1995 waargenomen werden in een veld dicht bij een klein dorp in Nederland (Bateman, 2000).

En ja, we zouden daarbij zeker verwijzen naar een recente belangwekkende synthese aangaande de prehistorie van de regio die stelt

dat de opgravingen in Oss-Almstein een kleine cluster van hoeves uit de Late IJzertijd aantoonde (Gerritsen, 2001: 59). Bij het verifiëren van de bibliografische bronnen zouden we merken dat Gerritsens stelling terug gaat op een eerder doctoraal proefschrift aangaande het nederzettingssysteem te Oss (Schinkel, 1998) en op twee niet-gepubliceerde master-theses die geschreven werden door studenten die erg actief waren als veldwerkers bij de Almstein opgravingen (Beek, 1996; Jansen, 1997).

We zouden nog verder kunnen gaan in de tijd. We zouden kijken naar de manier waarop deze scripties hielpen om huis 10 te 'construeren'. We zouden vaststellen hoe hun tekeningen en beschrijvingen gestolde versies waren van veldtekeningen en notities. En we zouden die veldaantekeningen gaan consulteren om te zien hoe de idee van een huis geleidelijk aan vorm kreeg tijdens de campagne. Die zouden we dan vergelijken met de originele foto's die tijdens de opgravingen genomen werden, al was het maar om te herinneren hoe onoverzichtelijk de realiteit kan zijn en hoe selectief onze tekeningen kunnen zijn (daarbij, voor het gemak, even terzijde latend dat ook foto's slechts representaties van de realiteit zijn). Die oefening zou ons leren hoe wazige kleuren in het zand omgevormd werden tot paalgoten en paalgoten tot huizen en huizen tot een nederzettingsgeschiedenis.

Ja, dat zouden we kunnen doen, ware het niet dat zo'n soort analyse reeds ondernomen werd (Holtorf, 2002) en dat zo'n aanpak ons met een aantal theoretische uitdagingen confronteert. Door te focussen op hoe één object (een potscherf, een huisplan) door de tijd 'reist' - en 'rijst' - lopen we het risico om de sociale dimensie enkel tot het verklarende niveau te beperken. De feiten mogen dan wel veranderlijk zijn, de sociale actoren worden voorgesteld als de standvastige leden van de reddingsloep. Dat ook sociale disposities flexibel van aard zijn, dreigen we dan over het hoofd te zien. Er bestaat wel recent onderzoek (Holtorf, 2006; Carman, 2006) naar de intrinsiek sociale aspecten van archeologische opgravingen. Maar de klemtoon die daarbij wordt gelegd op 'archeologische culturen' van drinken, ruzie maken en sociaal negotiëren staat echter zo ver verwijderd van de eigenlijke processen van data-constructie, dat er nog steeds een leemte blijft rond het vraagstuk van de interrelatie tussen processen van socialisatie van academici en van objectivering van feiten.

Holtorf (2002) kan met groot succes analyseren hoe een 'ding' een 'vondst' wordt, maar de hoofdrolspelers in zijn narratief blijven onveranderlijk. De vinder van de potscherf waarover hij het heeft, Erica Grijalva, wordt beschreven als 'een master studente mechanisch ingenieur aan de Stanford universiteit in California'. Over de analyste, Emma Blok, vernemen we dat het gaat om een persoon 'met een hoop ervaring en een hoop intuïtie' aangaande het determineren van keramiek gaat (Holtorf, 2002: 59 ; 61). Omdat competenties en titels als vanzelfsprekend gezien worden, worden de sociale identiteiten die in het spel zijn eigenlijk nooit echt geproblematiseerd. In zijn analyse 'wordt' de potscherf een potscherf, maar 'zijn' de archeologen er gewoon. Meer nog, het is *omdat* zij er zijn dat de vondst een oude potscherf wordt. De sociale sfeer

bepaalt met andere woorden de natuurlijke sfeer. Tegenover een objectivistische kijk op de realiteit wordt een sociaal constructivistisch perspectief geplaatst. Maar beiden hebben hun beperkingen.

De duale constructie van het sociale en het natuurlijke

Ook al was Bruno Latour een vooraanstaand denker binnen het sociaal constructivisme van de jaren tachtig, hij was ook een van de eersten om het paradigma te verlaten. Sociaal constructivisme, zo stelt hij, is een zwakte die veel van de vroege wetenschapssociologie karakteriseerde (Latour, 1993; 1999). Omdat er geen goede redenen zijn om te stellen dat sociale factoren reëler (dat wil zeggen 'stabiel', minder 'vluchtig') zouden zijn dan natuurlijke oorzaken, leidde het *a priori* onderscheid tussen natuur en samenleving tot een onnodige asymmetrie, aldus nog Latour. Als alternatief reikt hij het principe van de symmetrie aan: 'Our general symmetry principle is thus not to alternate between natural realism and social realism but to obtain nature and society as twin results of another activity, one that is more interesting for us. We call it network building' (Callon and Latour, 1992: 348). De hieruit voortvloeiende actor-netwerk theorie zou een alternatief vormen voor het unilaterale sociaal constructivisme (Latour, 1999; 2005). De sleutel is die van de duale en simultane constitutie van de natuurlijke en sociale orde. Sociale actoren bestaan niet voor natuurlijke constructen, maar zijn evenzeer het resultaat van de wetenschappelijke praktijk als dat feiten dat zijn (Van Reybrouck, 2002). Wat plaats grijpt op een archeologische opgraving is niet de objectieve ontdekking van natuurlijke feiten, noch de sociale constructie van een empirische realiteit, maar de gezamenlijke constructie van actoren en feiten. Deze entiteiten, of het nu paalgoten of prehistorici zijn, zijn met elkaar verbonden in een netwerk. Slechts door bondgenootschappen aan te gaan kunnen zij krachtige knopen in het netwerk worden. Krachtige knopen zijn deze die 'reëel' worden, dat wil zeggen die als 'reëel' erkend worden. Een verkleuring in het zand wordt een echt paalgot in associatie met een betrouwbare master-student. Een master-student wordt een betrouwbare observator op een opgraving in associatie met een duidelijk afgebakend paalgot. Ze articuleren elkaar, ze komen beiden simultaan voort uit de eigenlijke praktijk.

Hetzelfde geldt voor een gevestigd academicus. Neem nu Emma, de aardewerkspecialiste die kijkt naar de 'Cornelius potscherf' in West-Sicilië. Natuurlijk is het niet zo dat de gehele sociale en professionele identiteit van Emma afhankelijk was van de manier waarop ze die ene potscherf classificeerde – meer nog, een 'misclassificatie' zou haar carrière wellicht niet in gevaar gebracht hebben. Toch is het de continue stroom van potscherven die haar status reproduceert als competent keramisch expert. De potscherven hadden haar nodig, dat zeker, maar zij had de potscherven ook nodig. Zonder de scherven zou haar professionele status snel teloorgaan.

Etnografen van de archeologie hebben tot nog toe veel meer aandacht besteed aan de sociale constructie van feiten dan aan de 'feitelijke constructie' van sociale actoren (maar zie Yarrow, 2003). Een

van de redenen hiertoe is dat de meeste etnografen van de archeologie over het algemeen gevestigde archeologen zijn die de etnografische kijk naar binnen hebben gekeerd. Het was daardoor veel makkelijker voor hen om het sociale karakter van de constructie van feiten waar te nemen dan de manier waarop feiten sociale disposities, zoals die van hen, helpen articuleren. Om dit methodologische probleem te overkomen, namen wij deel aan de Almstein opgraving vanuit een insider/outsider perspectief. Terwijl één van ons (David Van Reybrouck, toen een doctoraatsstudent in de archeologie) meedeed als praktijkdocent, was de andere (Dirk Jacobs, toen een doctoraatsstudent in de sociologie) een volslagen leek inzake archeologisch veldwerk. De participerende observatie van deze laatste kan helpen licht werpen op de manier waarop de articulatie van zichzelf als archeologisch veldwerker hand in hand gaat met de articulatie van bepaalde feiten.

De solitaire socioloog

Hoe word je een veldarcheoloog? Toen Dirk Jacobs 's avonds op 6 juni 1995 aankwam te Oss, vervoegde hij een groep archeologen, studenten en docenten, in hun slaappleats op een oude boerderij op enkele kilometers van de site. De opgraving waaraan hij zal deelnemen wordt als een routineklus gezien. Projectleider Harry Fokkens van de Universiteit Leiden zag geen graten in de aanwezigheid en deelname van een socioloog aan het project. Alle deelnemers werden gebriefd over het doel en de aard van zijn aanwezigheid: participerende observatie van 'archeologie in actie'. Doorheen het etnografisch experiment, nam hij veldnotities die de basis vormen van onderstaande analyse.

Zoals alle leken op het terrein, had Dirk nog nooit op een archeologische site gewerkt en wist hij niet echt wat te verwachten. Op de trein naar Oss had hij de opgravingshandleiding (Fokkens, 1995) nog eens herlezen die geschreven was voor de deelnemers aan de praktijkoefening. In die handleiding staat een hele reeks praktische informatie te lezen, gaande van uitleg over de financiering van de opgravingen, over het gevaar van mogelijke kabels en pijpleidingen op de site tot procedures voor graafwerken en dataregistratie. De tekst is helder geschreven maar praktijkkennis en handigheid vallen nu eenmaal moeilijk te vertalen in tekstvorm. Het is zoiets als leren autorijden op basis van een boek.

Om hem een beter idee te geven van het werk, tonen de praktijkdocenten (waaronder David) hem tekeningen van de opgravingen die eerder die dag al ondernomen waren. Bij een eerste blik ziet Dirk alleen willekeurig verspreide stippen. De archeologen leggen hem uit hoe hij de kaart moet lezen. De stippen, zo zeggen ze, zijn paalgaten en een patroon van paalgaten wijst op een nederzettingsstructuur zoals een huis of een schuur. Zonder direct contact met het materiaal kan Dirk alleen opschrijven wat hem verteld wordt: "David wijst een aantal typische verkleuringen aan die tot 'sokstructuren' werden omgedoopt, zij geven de ingang [van een huis] aan" (veldnotities, 6/6/95). Zolang de leek zichzelf niet gelieerd heeft aan een aantal feiten is zijn professionele status als veldarcheoloog nihil. Op dit moment is Dirk nog steeds een solitaire

socioloog, verloren in een boerderij vol archeologen. Maar wat de archeologen hem vertellen is een eerste etappe in de formattering van zijn visie. Hij heeft de 'feiten' nog niet gezien maar wel al representaties ervan – en deze representaties zullen bepalen hoe hij in de toekomst feiten zal construeren. Hij leert hoe te observeren vooraleer hij hoeft te kijken.

Op zoek naar bondgenoten: selectie en reïficatie

De lessen van de avond tevoren werpen hun vruchten af. Wanneer Dirk 's morgens op de site aankomt, kijkt hij voor een eerste keer naar de verschillende putten. Hij ziet de verschillende kleurpatronen en is in staat een huis op te merken: "In een van de putten, kan ik de sporen van een woonstructuur herkennen. Het is te zeggen, als ze mij de kaart gisteren niet getoond hadden, had ik het nooit opgemerkt" (veldnotities, 7/6/95).

Een grote stap in de ontwikkeling van een professionele identiteit omvat de kunde om te zien wat relevant is. Hoewel nog steeds een nieuwkomer, staat Dirk al een stapje verder dan volslagen buitenstaanders. De vorige nacht hadden plaatselijke jongeren de site proberen saboteren door een grote doodskop en de woorden 'Metallica' in het zand van put 70 te krassen. Bijna trots, schrijft Dirk in zijn notities dat de graffiti "getekend werden in een 'recente verstoring' van een put die op zich al niet zo heel interessant is" (veldnotities, 7/6/95). De vandalen waren veel succesvoller geweest als ze echt het netwerk tussen archeologen en gegevens hadden kunnen ontwrichten door bijvoorbeeld verkleuringen te vernietigen die door de archeologen relevant geacht werden. Dirk merkt nu al op dat dit niet het geval is; hij staat verder dan de vandalen.

Relevantie toekennen aan bepaalde observaties (en andere bewust negeren) is een fundamentele vereiste voor de creatie van socio-empirische allianties. Op de eerste dag ontdekt Dirk dat opgraven meer inhoudt dan het opvissen van informatie maar evenzeer het negeren ervan inhoudt. Elke fysisch element zou in een feit omgezet kunnen worden (Holtorf and Schadla-Hall, 1999), maar hij merkt hoe archeologen systematisch bepaalde categorieën selecteren en verkiezen boven andere. Graven is weglaten. Op hun kaarten maken de archeologen een scherp onderscheid tussen 'prehistorische' en 'recente' sporen. Dirk verbaast zich erover dat alles wat post-Romeins is, zonder aarzelen een 'recente verstoring' genoemd wordt. Maar hij begrijpt dat een bondgenootschap met dergelijke 'ruis' hem niet veel krediet zal opleveren.

Nadat bepaalde patronen een voorkeursbehandeling krijgen, worden ze in toenemende mate gereïficeerd ('*verdinglijkt*') doorheen verschillende procedures, waarvan 'aankrassen' (*highlighting*) de meest typische is (Goodwin, 2002). In essentie trekken archeologen met hun truweel een lijn in het zand rond een verondersteld element, daarmee het object reïficerend dat ze zichtbaar achten te zijn in de kleurpatronen in de bodem. Als Dirk vraagt aan de senior archeologen waarom zij dit doen, leggen zij uit dat kleurpatronen het best zichtbaar zijn nadat de laag pas geopend is. Door contact met de lucht gaan de kleuren later vervagen, zo stellen ze, en daarom moeten de contouren aangegeven worden opdat ze

later nog teruggevonden kunnen worden. Aankrassen lijkt dus een cruciale stap in het omturnen van observaties tot gegevens – Hodder (1999: 92) heeft het over ‘interpretation at the trowel’s edge’ – maar is allesbehalve een makkelijke klus voor nieuwkomers. In hun dagelijkse veldrapporten klagen de eerstejaarsstudenten erover dat het bij aanvang een verdomd moeilijke praktijk is en dat het veel oefening vergt vooraleer het een automatische handeling wordt. In staat zijn op efficiënte wijze verkleuringen in het zand aan te krassen zorgt voor betere data – maar ook voor betere archeologen.

Allianties versterken, allianties verliezen

Het wordt duidelijk voor Dirk dat bewijzen aanbrengen (de meest belangrijke activiteiten om jezelf als een veldarcheoloog waar te maken) veel meer inhoudt dan het louter passief registreren van bepaalde gegevens. Het omhelst een zeer actieve betrokkenheid bij het maken van data en dat proces verloopt – zoals Edgeworth (2003) op overtuigende wijze stelt – via het gebruik van instrumenten. Archeologen halen de gegevens nooit met de blote hand boven; ze vormen ze doorheen het gebruik van materiële cultuur. Truwelen, fototoestellen, potloden, notiebladen, plastic zakjes, enzovoort, het zijn allemaal instrumenten om gegevens mee te articuleren (Edgeworth, 2003). Leren omgaan met instrumenten is dan ook een integraal onderdeel van de training van de studenten. Op dag twee leert Dirk om met een aantal van deze instrumenten om te gaan.

Bij wijze van oefening moeten de studenten een aantal metingen verrichten met een instrument dat de naam ‘theodoliet’ draagt. De eerstejaarsstudenten hebben er klaarblijkelijk allemaal moeilijkheden mee. Ze begrijpen de instructies niet volledig en leren enkel de correcte procedure toe te passen door ‘*trial and error*’. De docenten zijn merkbaar ongeduldig en ontevreden: “Ze klagen. ‘Hallo, ik spreek Nederlands, hoor!’ roept één van de docenten naar de studenten. Het is opvallend dat de eerstejaarsstudenten allemaal verondersteld worden met de oude instrumenten te oefenen, terwijl de ouderejaarsstudenten allemaal met gesofisticeerde digitaal materiaal aan de slag zijn” (veldnotities, 7/6/95). De associatie tussen vondst en vinder wint aan kracht als ze met behulp van instrumenten tot stand kwam, maar de kwaliteit van het bondgenootschap hangt ook af van de kwaliteit van de instrumenten.

Dirks visie begint tekenen te vertonen van nakende professionalisering, zeker als het op het herkennen van verkleuringen als ‘paalgaten’ en het gebruik van simpele instrumenten betreft. Echter, archeoloog worden brengt het verwerven van een hele reeks competenties met zich mee. Wanneer hij ziet dat ‘zwart zand’ uit de paalgaten wordt verzameld in zakjes, is hij verbaasd om te horen dat dit houtskool is die voor datering gebruikt kan worden. Er wordt hem ook meegedeeld dat stukjes ‘keramiek’ gevonden werden, maar daarover stelt hij: “Ik zie het niet. Voor mij zijn het gewoon vreemde stukjes steen die ze aan het verzamelen zijn” (veldnotities, 7/6/95). Later die dag krijgt Dirk de kans om zijn vertrouwdheid met potscherven te vergroten: “’s Avonds keek ik

eerst en toen hielp ik mee met het wassen van de potscherven". Het is een kans om zijn krediet te vergroten en zijn socio-empirisch netwerk uit te breiden, maar sommige allianties blijken toch moeilijk te smeden: "Blijkbaar heb ik een redelijk stuk keramiek gebroken. 'Een recente breuk', zie toen één van de oudere studenten. Uit beleefdheid werd het niet vlakaf gezegd, maar de indirecte hint was duidelijk genoeg: 'dit is jammer'." Of het de waarde van de gegevens aantast, kan Dirk niet inschatten (hij is uiteindelijk een leek), maar hij beseft wel dat het zijn waarde als archeoloog dreigt aan te tasten: "Ik kan zelf niet echt beoordelen of het nu een groot probleem is of niet en ik heb ook geen zin om het expliciet te vragen. Ik vraag me af of ik er later nog op aangesproken zal worden" (veldnotities, 7/6/95).

Allianties in vraag stellen

Hoe zou er geen duale constitutie van natuurlijke feiten en sociale actoren kunnen zijn? Wanneer Dirk een scherft breekt, breekt hij ook wat van zijn krediet. Wanneer hij een paalgat aanduidt, groeien zijn competenties. Op dag drie van de praktijkoefening begint hij autonoom patronen en potscherven te herkennen en smeedt hij zo zijn eigen nieuwe socio-empirische allianties. Maar hij begint ook alternatieve bondgenootschappen in vraag te stellen. Netwerk-formatie houdt niet alleen het leggen van nieuwe verbindingen in maar omvat ook het in vraag stellen van bestaande connecties. Naarmate hij meer betrokken raakt, worden zijn veldnotities (8/6/95) ook kritischer. Hij ziet dat er niet altijd foto's gemaakt worden en vraagt zich af waarom dit het geval is. Hij begint het ook oneens te zijn met de interpretatie van bepaalde kleurpatronen. Hij is ook getuige van een grondige onenigheid in interpretatie tussen de professionele archeologen met senior status en een lokale amateur-archeoloog die een bezoek brengt aan de site. Het valt hem nog het meest van al op dat middeleeuwse sporen eenvoudigweg genegeerd worden en oninteressant gevonden worden. Eén van de docenten vertelt hem dat dit vroeger ook het geval was voor Romeinse sporen totdat er iemand interesse voor begon te krijgen. Dirk weet dat het riskant is om zichzelf met 'ruis' te associëren, maar hij beseft evenzeer dat de definitie van 'ruis' een relatieve kwestie is. Het volstaat om een krachtig alternatief netwerk op te bouwen met de zogeheten 'ruis' om het respectabel te maken – en om zichzelf respectabel te maken. Dat zal nog meer het geval zijn als het gepaard gaat met een aanval op eerdere allianties.

Socio-empirische allianties worden sterker als ze erin slagen meerdere knooppunten te omvatten zonder in duigen te vallen. De prijs die men betaald voor grootte is evenwel het gevaar op dissidentie (Van Reybrouck et al, in druk). Netwerken kunnen gecontesteerd raken door individuele knooppunten die de alliantie ontvlucht zijn. Op het einde van de dag illustreert een incident hoe arbeidsintensief de creatie en het onderhoud van allianties wel is: "Net voor 17u vindt David een niet-geregistreerd paalgat. In een andere spoor (een deurdrempel) wordt een weefgewicht ontdekt. De verantwoordelijke lijkt te panikeren omdat er

geen registratie was. De beslissing wordt genomen om overwerk te presteren" (veldnotities, 8/6/95). Opgravingen blijken strijdperken te zijn waar bondgenoten gezocht, gevonden en betwist worden en verloren geraken. Gelukkig genoeg is een vergeten paalgat een makkelijk aan te pakken dissident: wat overwerk klaart de klus om de rangen te sluiten.

De erkenning van competentie

Uiteraard word je geen veldarcheoloog in één week tijd. Maar op minder dan een week tijd, merkt Dirk hoe zijn participerende observatie duidelijk het stadium van loutere observatie en analyse is gaan overstijgen. In de loop van de volgende ochtend stapt hij over naar een andere put waar een Romeinse gracht gevonden was. Nogal wat keramiek wordt daar gevonden en, gewapend met zijn verse professionele kijk, schrijft hij trots op dat ze grondig verschillen van 'deze uit de IJzertijd paalgaten' (veldnotities, 9/6/95). De desbetreffende zones worden onder handen genomen tot er grondwater wordt bereikt. Dan is het tijd voor het gebruikelijke tekenen en fotograferen. Registratie is cruciaal voor de alliantie tussen vinder en vondst. Maar Dirk wordt vrij gefrustreerd als blijkt dat de zone waarin hij gewerkt heeft minder aandacht krijgt: "Sommige zones krijgen prioriteit. Twee worden uitgebreid gefotografeerd en getekend. Van de derde worden enkel foto's genomen maar wordt geen tekening gemaakt (dat is klote: het was mijn zone)" (veldnotities, 9/6/95).

Interessant genoeg schakelt Dirk over naar de verleden tijd wanneer hij zijn frustratie uit: 'het was mijn zone'. Van zodra de sectie niet fatsoenlijk gedocumenteerd wordt, houdt het op *zijn* zone te zijn. Hij had hem evengoed niet kunnen opgraven! Zonder volledige registratie schopt de zone het niet echt tot een feit – en zijn inspanningen brengen geen publieke erkenning van zijn competentie mee. De alliantie die had kunnen helpen om de specifieke aard van de gracht en de specifieke waarde van Dirk te articuleren, werd gebroken. Het was een zinloze netwerkpoging.

Wat is het voordeel van competent geacht te worden? Betrouwbaarheid, dat wil zeggen het recht om te spreken en de kans om gehoord te worden. Maar er is meer. Het is vrijdagnamiddag. Dirk merkt dat het werk overal slordiger begint te verlopen. Wanneer hij de senior archeologen daarop aanspreekt, wimpelen ze het eerst af met een grapje. Uiteindelijk wordt gesteld dat dit min of meer toegelaten is in deze fase van het werk. Wat zouden ze daarmee kunnen bedoelen? Tijdens de afgelopen dagen heeft Dirk geprobeerd om zijn onwetendheid om te vormen in beginnende competentie en nu dat hij er wat heeft, blijkt die er niet meer zo toe te doen! Competentie is geen gegeven maar iets wat groeit doorheen onderzoek – net zoals feiten en realiteit. De volgende fase is misschien nonchalance. Nonchalance kan nooit de houding van de neofiet zijn, tenzij de nieuwkomer als incompetent geëtiketteerd wenst te worden. Nonchalance treedt in eens genoeg krediet verworven is en eens de netwerkknopen sterk genoeg zijn om enige meegaandheid toe te laten. Nonchalance, zo realiseert Dirk, is de luxe van competente lieden. Dat ligt nog niet in zijn bereik.

Conclusie

Werd het huis van Almstein gered? Neen. De plek waar zo'n tien jaar geleden verkleuringen in de grond werden geobserveerd maakt nu deel uit van een suburbane woonzone van Oss. Het huis werd niet gered maar het werd wel 'gerealiseerd'. Het is te zeggen, het kreeg een virtueel bestaan – op kaarten, in publicaties en op het internet – waardoor het op vele vlakken eigenlijk nog veel 'reëler' is geworden dan voorheen (Van Reybrouck, 1998). Het netwerk dat gestalte kreeg en functioneerde in Almstein toonde zich solide genoeg om de ongecontesteerde realiteit van het huis tien jaar na zijn 'ontdekking' te garanderen. Het is zo goed als zeker dat als Dirk het huis op zijn eentje had blootgelegd, de levensgeschiedenis van het huis een stuk minder stabiel was geweest.

Is Dirk een volwaardig archeoloog geworden? Neen. Hij werd recentelijk docent in de sociologie aan de ULB. Zijn aanwezigheid op een archeologische opgraving was te kort, zijn allianties met vondsten te dun en zijn groeiend socio-empirisch netwerk te zwak om zichzelf op te kunnen werpen als een competente veldarcheoloog. Maar de vluchtigheid van zijn identiteit en embryonale competentie als archeoloog kwamen goed van pas bij onze etnografie van de archeologie. Zoals je 'stroomopwaarts' kunt reizen om de transformatie van flexibele observaties tot solide feiten kan nagaan, kun je ook teruggaan tot de fase waarin professionele competentie nog open en onbeslist is. Dat is niet altijd makkelijk, zeker als het etnografisch perspectief komt van een professionele archeoloog, maar samenwerking met een niet-archeoloog opent hier nieuwe mogelijkheden. Onze participerende observatie vanuit een insider/outsider-perspectief (gebruik makend van een leek en een geïntereerde tot de archeologie) bewees een vruchtbare procedure te zijn om het duale karakter van de gezamenlijke constitutie van natuurlijke en sociale entiteiten te proberen begrijpen. Vanuit die hoek gezien wordt het duidelijk dat archeologen, net als feiten, gevormd dienen te worden en dat de socialisatie van academici hand in hand gaat met de objectivering van feiten.

Referenties

- Bateman, J., 2000. Immediate realities: an anthropology of computer visualization in archaeology. *Internet Archaeology 8* [online]. Available from <http://intarch.ac.uk/journal/issue8/index.html> [Accessed 12 November 2004].
- Beek, Z., van der, 1996. *Een nederzetting uit de Late IJzertijd: het verslag van de opgraving Oss 1995* [A late Iron Age settlement: the report of the excavation Oss 1995]. M.A. thesis, Universiteit Leiden.
- Callon, M., 1986. Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St. Briec Bay. In: J. Law, ed. *Power, Action, and Belief: A New Sociology of Knowledge?* London: Routledge & Kegan Paul, 1986, 196-233.
- Callon, M. and B. Latour, 1992. Don't throw the baby out with the Bath School! A reply to Collins and Yearley. In: A. Pickering, ed. *Science*

- as *Practice and Culture*. Chicago: University of Chicago Press, 1992, 343-368.
- Edgeworth, M., 2003. *Acts of Discovery: An Ethnography of Archaeological Practice*. Oxford: Archaeopress.
- Fokkens, H., 1995. *Opgraven in zand: grootschalig nederzettingsonderzoek. Een handleiding voor de opgravingspraktijk* [Excavating in sand: large-scale settlement research. A practical manual for the excavation]. Leiden: Universiteit Leiden.
- Fokkens, H., 1996. The Maaskant project: continuity and change of a regional research project. *Archaeological dialogues* 3(2), pp 196-215.
- Hodder, I., 1999. *The Archaeological Process: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Hodder, I., 2002. The Interpretation of Documents and Material Culture. In: D. Weinberg, ed. *Qualitative Research Methods*. Malden: Blackwell, 2002, pp.268-280.
- Holtorf, C., 2002. Notes on the life history of a pot sherd. *Journal of Material Culture*, 7 (1), pp 49-71.
- Holtorf, C. and T. Schadla-Hall, 1999. Age as artefact: on archaeological authenticity. *European Journal of Archaeology* 2(2), pp 229-247.
- Gerritsen, F., 2001. *Local Identities: Landscape and Community in the Late Prehistoric Meuse-Demer-Scheldt Region*. Ph.D. thesis, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Goodwin, C., 2002. Professional vision. In: D. Weinberg, ed. *Qualitative Research Methods*. Malden: Blackwell, 2002, pp. 281-312.
- Jansen, R. 1997. *Van grondspoor naar nederzetting: een reconstructie van IJzertijdnederzettingen in Oss-Mettegeupel* [From trace to settlement: a reconstruction of Iron Age settlements in Oss-Mettegeupel]. M.A. thesis, Universiteit Leiden.
- Jansen, R. and H. Fokkens, 1999. *Bouwen aan het verleden: 25 jaar archeologisch onderzoek in de gemeente Oss* [Building the past: 25 years of archaeological research in the municipality of Oss]. Leiden: Faculteit der Archeologie.
- Latour, B., 1987. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. 1993. *We Have Never Been Modern*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B., 1999. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. 2005 *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. and S. Woolgar, 1979: *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. Los Angeles-London: Sage.
- Schinkel, K., 1998. Unsettled settlement, occupation remains from the Bronze Age and the Iron Age at Oss-Ussen. The 1976-1986 excavations. In: H. Fokkens, ed. *The Ussen Project: The First*

- Decade of Excavations at Oss.* (Analecta Praehistorica Leidensia 30). Leiden: Faculty of Archaeology, pp 5-305.
- Shanks, M., 1992. *Experiencing the Past: On the Character of Archaeology.* London: Routledge.
- Van Reybrouck, D., 1998. Imaging and imagining the Neanderthal: the role of technical drawings in archaeology. *Antiquity* (72), pp 56-64.
- Van Reybrouck, D., 2002. Boule's error: on the social context of scientific knowledge. *Antiquity* (76), pp 158-64.
- Van Reybrouck, D., R. De Bont and J. Rock (in press). Spreading stones and showing bones: the material rhetoric of prehistoric archaeology. *In: N. Schlanger, ed. The Fabric of the Past: Historical Perspectives on the Material Culture of Archaeology.* Oxford: Berghahn.
- Wesselingh, D.A., 2000. *Native Neighbours: Local Settlement System and Social Structure in the Roman Period at Oss (the Netherlands).* (Analecta Praehistorica Leidensia 32). Faculty of Archaeology: Leiden.
- Yarrow, T., 2003. Artefactual persons: the relational capacities of persons and things in the practice of excavation. *Norwegian Archaeological Review* 36(1), pp 65-73.

Dankwoord

We wensen projectleider Harry Fokkens te bedanken dat hij ons toeliet dit onderzoek te verrichten op de Oss opgravingen. Op het terrein zelf waren Zita van der Beek, Richard Jansen en Piet van de Velde erg gastvrij. Fokke Gerritsen en Dieke Wesselingh waren zo vriendelijk ons van bijkomend materiaal te voorzien.

Note

1. <http://maaskant.leidenuniv.nl/alms1.htm>

Figuur 1. Digitale kaart van de Almstein opgraving (1995).
Huis 10 wordt aangeduid door het kader aan de rechterkant.

Almstein 1995
phase A (c 250 BC)

